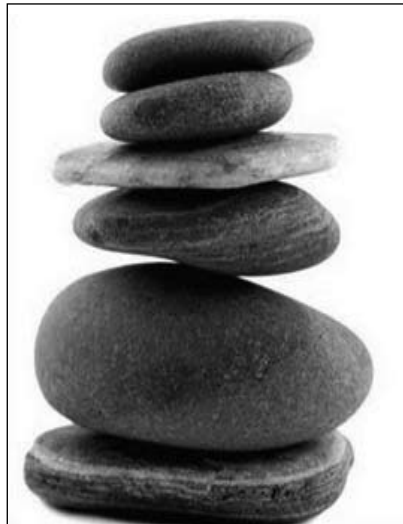

(Pre)textos perifèrics (2): més història de la filosofia (filosofia II)

Xavier Riera Ramis
IES PAU CASESNOVES. INCA

AMB les forçades continuïtats d'aquesta història sempre existeix la temptació de romandre un temps (algunes poques sessions) en les discontinuïtats que constitueixen els períodes de transició (transicions que poden ser de fins a cinc segles, que són molts). És el cas de les escoles hel·lenístiques, un conjunt de tradicions que es constitueixen des de plantejaments filosòfics diferenciats i que penetren l'entremat intel·lectual de l'Antiguitat. Cronològicament les situam entre la caiguda de l'imperi d'Alexandre el Gran i la irrupció del cristianisme, que canviarà completament l'esdevenir de la cultura occidental. Aquest escenari és molt heterogeni i passa per dues dissolucions del món clàssic, la de la cultura hel·lènica, amb la pèrdua del referent de la polis com a habitatge natural de l'home (i que constituïa el marc de referència de les filosofies de Plató i Aristòtil), i el de la cultura romana, més discreta filosòficament i que havia estat fecundada pel pensar grec. És, per tant, un temps de crisi, en molts aspectes: de transformacions econòmiques, de sotrats polítics i de incerteses socials i culturals. Així la filosofia esdevindrà un aixopluc on trobar les referències que s'han perdut en el marc més global de la cultura i que no podrà ser tan sols un discórrer teòric sinó que més que en altres moments significarà un mode de viure, amb conseqüències sobre les opcions vitals de cada individu. D'aquí que les diferents escoles (estoïcisme,

epicureisme, escepticisme o cinisme) no sols s'oposaran (o coincidiran) intel·lectualment sinó que implicaran posicions irreductibles. I d'aquí la tria i disposició dels dos casos comentats: Sèneca i Epicur representen, respectivament, l'estoïcisme i l'epicureisme, i notarem en els textos com dues actituds vitals molt diferents se'n desprenen. No es tracta d'una confrontació intel·lectual, sinó que generen meditacions que ens conviden a pensar la vida d'una manera o altra, perquè la filosofia hel·lenística té un important component ètic.

És interessant que algunes trajectòries curriculars els consideren, precisament a Epicur i Sèneca, autors de referència, i és important notar l'actualitat i vigència del pensament hel·lenístic. Quan parlem d'un temps de crisi, d'incerteses i canvis i de pèrdua de referents immediatament podem pensar en la situació actual: la globalització

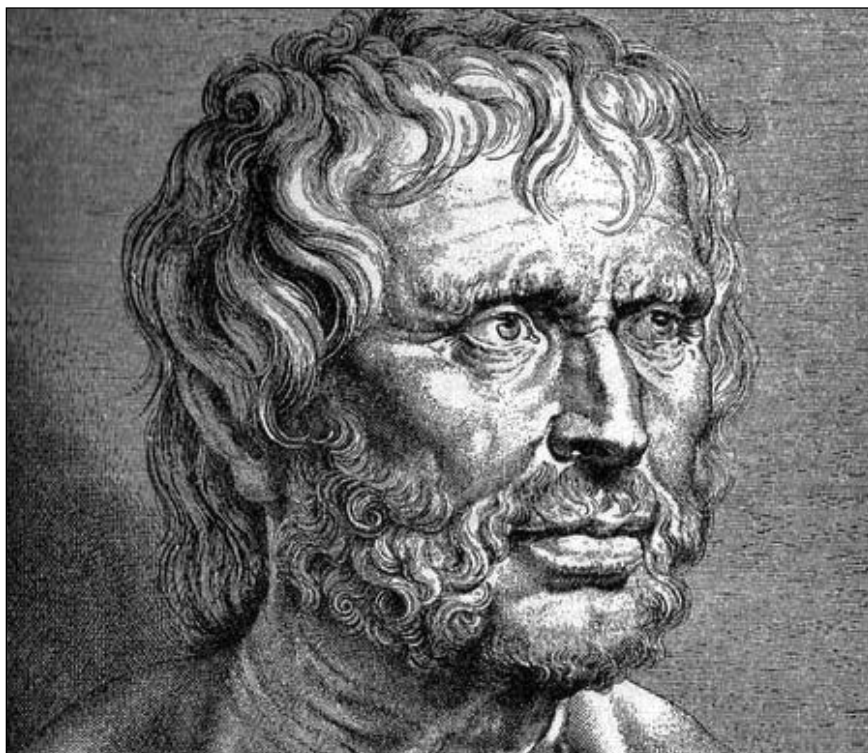
i les transformacions que comporta signifiquen talment això. Tipificar-ho com a decadència o progrés depèn dels criteris, sempre parcials, que prenguem. Tenir prou perspectiva, és, de moment, i sempre, impossible i la dicotomia tradició-modernitat es mostra cada vegada més insuficient per valorar els diferents fenòmens associats. No obstant això, el fet és innegable: ens ha tocat viure en un temps que fa de l'acceleració del temps i la consegüent subversió dels modes de vida (individuals i col·lectius) la seva característica fonamental; ara mateix, per altra banda, és el moment de reconfiguració (els estats, com era el cas de la polis en relació a l'imperi en aquella situació que consideram, queden desbordats) i els individus (ciutadans?) restam mancats d'orientació i de referents. Les escoles hel·lenístiques ens ofereixen, per tant, un assaig per pensar les pròpies vides.

Que requerim pensar-la és innegable. Pensar-la o renunciar a determinar-la i abandonar-nos a la fatalitat dels canvis. Prolifera els discursos disposats a resoldre les nostres necessitats d'orientació, i disposats també a aprofitar-se de la situació, que prometen donar respostes a allò que ostentosa-ment deim "les preguntes fonamentals de la vida", relatives al sentit de l'existència i on trobar la felicitat (religions i pseudoreligions, filosofies i pseudofilosofies, i, com no, l'omnipresent consum que sí que n'entén, de necessitats humanes, i de felicitat, i es dis-

posa a satisfer-ho de les maneres més pegrines...). En temps de crisi tot això no és presenta tan sols de manera més freqüent sinó que els mitjans que tenim per pensar-ho estan més debilitats. Per això la filosofia hel·lenística no només és un assaig sinó una orientació, per dos motius: per l'accent que posen en l'autonomia de l'individu (aquest valor tan preuat que massa sovint aquells discursos dels quals parlem ens furten gustosament) i perquè és en elles que s'articula, malgrat d'una manera molt diferent a com podríem entendre-ho avui en dia, el cosmopolisme, que accentua la radical humanitat comuna dels éssers humans lliures.

SÈNECA O LA CONSOLACIÓ SOTA EL PORXO

Sèneca va ser convidat per Neró, l'any 65, a suïcidar-se. Hi ha en la seva mort reminiscències de la de Sòcrates: una condemna assumida per la pròpia actitud filosòfica. Les descripcions que tenim de l'escena final són prou dramàtiques per entendre que no en fan cap apologia, sinó una acceptació serena que deriva d'una integritat personal que commou. Quina és aquesta filosofia que comporta una impertorbabilitat davant la pròpia mort? Dels escrits i la vida de Sèneca hem d'inferir una orientació estoica, tot i que, pel fet de pertànyer a la cultura romana, hi ha molts elements d'eclecticisme (el món romà es caracteritza per diferents sincretismes, que fins i tot constituïran una escola filosòfica, l'eclecticisme). L'estoïcisme travessa tot l'hel·lenisme: des de l'estoa antiga, de la qual conservam testimonis, fins a l'estoa romana que és més coneguda. Són estoics (romans) Epíctet, un esclau manumès, i Marc Aureli, l'emperador. Sèneca va ser conseller de Neró.

L'estoa deu el seu nom al lloc on es reunien els primers pensadors considerats estoics, l'estoa, terme que designa els porxos o pòrtics de l'àgora, és a dir, a l'espai públic, un espai públic que pateix les transformacions esmentades però que Sèneca segueix ocupant, en el nou escenari polític. En Sèneca les qüestions epistemològiques o metafísiques tenen un caràcter secundari i la seva reflexió pren aquesta orientació ètica que ha estat comentada. Una reflexió que s'articula entorn a un determinat ideal de savi a través del qual s'assoleix la felicitat, la qual consisteix en un autodomini de les pròpies passions que condueixen a mostrar-se impertorbable davant el destí: un destí que pot ser favorable, però que també pot ser advers. En el fons, es tracta de vèncer la circumstància, però no en la mesura que la sotmetem, ja que això està fora absolutament de les possibilitats humanes, sinó que no signifiqui cap destorbament de la dignitat pròpia. És quan ens assota

la desgràcia quan més palesa es fa la saviesa del filòsof, i la tràgica resolució de Sèneca la trobam en la seva mort, que el dignifica, però també en els seus escrits que moltes vegades tenen el dolor com a tema contra el qual pensar: un dolor que moltes vegades és inevitable però que mai no se'ns ha d'imposar. Com amb els sofistes, o els cínics, els termes, usats en el llenguatge ordinari, han passat ha reflectir actituds de la vida quotidiana. En el cas de les escoles hel·lenístiques és especialment significatiu, per la vessant pràctica que tenien els seus plantejaments: l'estoic, segons el DIEC, és qui sap suportar els mals amb fermesa.

El fragment atès n'és una mostra. Està extret de la *Consolació a Màrcia*, un escrit que dirigeix a una coneguda seva, de qui ha mort un fill. El text és d'una duresa a vegades insuportable ja que, lluny de conhortar-la en el sentit que nosaltres segurament ho entendríem, li fa veure la inevitabilitat de la mort i, en particular, d'una mort, la del seu

fill, que no l'ha de torbar. No en ploris la mort, li diu, perquè en aquest cas ja amb el naixement hauria d'haver plorat en tant que aquest era el seu destí. Tot això des de la reflexió entorn a la condició mortal de l'ésser humà. Exhortant a conèixer-nos a nosaltres mateixos, escriu Sèneca:

«Quin oblit és, doncs, aquest, de la vostra condició i de la de tots? Mortal nasquéreu, mortals infantàreu: essent vós corporalment caduca i corruptible i requestada per les causes de les malalties, esperàveu que tan feble matèria engendraria éssers fermes i durables? Què és l'home? Un vas que al més petit sacsament, al més petit xoc es trencaria. No cal una gran tempestat per dissipar-te; onse-vulla que topis, t'esberlaràs. Què és l'home? Un cos feble i fràgil, nu, inerm per naturalesa, freturós de l'ajut d'altri, llançat a tots els ultratges de la fortuna; quan ha ben exercitat els seus músculs, pastura i víctima de qualsevol bèstia fera; pastat de matèria molla i llisquívola, brillant en ses línies externes; mal sofridor del fred, la calor i el treball, però dut a la destrucció també per la quietud i l'oci; posat en temor pels seus aliments, a la manca dels quals defalleix i a llur excés esclata; la seva conservació és ansiosa i sol·lícita, i tan precari i mal segur el seu alè, que una por sobtosa o un soroll desagradable sonant d'improvist el sobresalta; esca viciosa i inútil de constant neguit propi. D'aital ésser ens meravella la mort que un sol sanglot provoca? És que cal una empresa molt esforçada per abatre'l? [...] Ésser ruïnós, malaltís, que inaugura amb plors la seva vida, quanta agitació, tanmateix, no mou aquest animal menyspreat, a quants projectes no es dona, oblidat de la seva condició!»

Sèneca descriu amb una força que ens desequilibra la miserable condició humana. En una successió d'imatges constata la fragilitat de l'ésser humà: amenaçat per malalties, qualsevol

contratemp el pot fer caure, els seus projectes estan sempre amenaçats de fracassar i en tot el que pugui emprendre se li oposa una fortuna moltes vegades desfavorable. Comparat amb un cristall, de l'home en sabem la seva debilitat i és del tot impossible ignorar el seu caràcter menyspreable. Per això no ens ha de sorprendre que el seu destí final sigui la mort, la qual, a més, pot esquinçar la vida més plena en qualsevol moment.

En la història de la nostra cultura trobam meravellosos cants a la dignitat de l'home, però la seva contrapart no és menys certa. L'estudi de l'ésser humà des d'una perspectiva antropològica mostra aquesta indefensió, aquesta inadaptació natural, aquesta incapacitat per sobreviure, que ha requerit d'una evolució cultural i social que ens faci més habitable el món, que ens permeti el parèntesi d'una vida feliç.

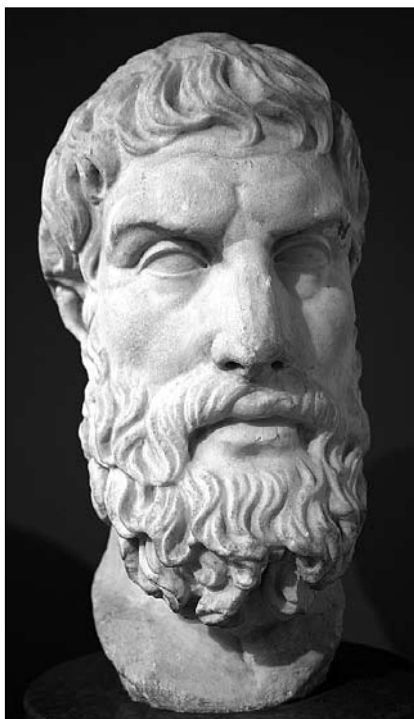
És cert que l'estoïcisme és sovint desconhortador i ressona un tant a conformisme enfront a unes circumstàncies davant les quals ens pot desactivar. Ara bé, no és menys cert que en una cultura com l'actual, que ens empeny a viure com si haguéssim de durar per sempre o a satisfer-nos en la immediatesa del consum, que exilia el dolor, la malaltia i el sofriment de la falsa realitat que sovint ens construeix, i que, anestesiant-nos, no ens prepara per als contratemp, reflexions com les de Sèneca posen una dosi de realitat moltes vegades necessària. La meditació sobre el dolor i la mort constitueixen un exercici filosòfic interessant, en el sentit ple d'una meditació: des del propi pensament, considerar, atentament, pausadament, la pròpia vida i les pròpies prioritats. Precisament, per fer més humana la vida, perquè com a tal és considerada.

Fixe'm-nos, per un moment, amb

dos detalls senequians: l'un, del text, quan afirma la fretura que tenim de l'altre. La insuficiència de l'ésser humà és precisament signe de la necessitat que tenim del semblant per viure humanament. L'altre detall, de la Consolació considerada: "si s'ofereix la tria entre ésser feliç poc temps o no ésser-ho mai, millor és que ens toquin béns fugissers, que no pas que no ens en toqui cap", és a dir, l'absoluta afirmació de la vida humana i la voluntat de felicitat.

EPICUR O L'ALEGRIA DEL MORTAL

De ben diferent signe és l'epicureisme (o hedonisme), l'altra escola hel·lenística considerada, tot i coincidir en alguns trets generals, alguns d'ells ja senyalats. Epicureisme és, segons el DIEC, la "moral que pren el plaer com a criteri suprem" i l'hedonisme la "doctrina que considera el plaer l'únic o el principal bé de la vida". El plaer, doncs, com a valor màxim. Semblaria com si la nostra cultura, en contraposició a un devaluat estoïcisme, s'orientàs cap a un marcat hedonisme. Ara bé, també semblaria, si atenem als antics, que hi ha molta confusió en els termes i en els valors. Segons els epicuris (antics) dels plaers n'hi ha uns que són necessaris i altres absolutament superflus. No saber discriminar entre allò que ens pot reportar felicitat ens conduiria més bé a una permanent insatisfacció. El que sí és cert és que defuig de qualsevol sublimació i fa recaure en la condició terrenal, material i sensitiva de l'humà la reflexió sobre la vida. D'aquí el rebuig i persecució de la filosofia epicúria en la història de la nostra cultura, sobretot a partir de la consolidació de l'hegemonia del cristianisme. Parlar del "porc epicuri" esdevení

un tòpic ja en l'Antiguitat, tòpic que pretenia caricaturitzar l'hedonisme i generar rebuig.

Epicur morí l'any 270 a.C., després d'haver dirigit fins al 72 anys l'escola que havia fundat a Atenes: El Jardí, d'un to menys acadèmic que les escoles filosòfiques clàssiques. El nom ens remet precisament a això, a un espai agradable, allunyat ja de l'espai públic (polític). Esmentar també que admetia entre els seus membres dones i esclaus, fet molt excepcional a l'època. La persecució que ha patit l'epicureisme històricament afecta també a la conservació dels escrits del fundador, dels quals tan sols s'han conservat tres cartes i alguns fragments. D'una d'aquestes cartes, la Lletra a Meneceu, és el fragment següent:

«[...] ¿Qui podries considerar superior a aquell que té opinions piadoses envers els déus i es mostra impàvid en relació a la mort, que coneix què és el bé segons la naturalesa i té clara consciència que el límit dels béns és fàcil d'asso-

lir i el límit dels mals, al contrari, és de poca durada o bé comporta penes lleugeres, que es burla del destí que alguns consideren senyor absolut de totes les coses, afirmant que algunes es produeixen per necessitat, altres casualment, altres, en fi, depenen de nosaltres, ja que veu que la necessitat és irresponsable, l'atzar inestable, en canvi la nostra voluntat és lliure i per aquest motiu digna de merèixer retrets o lloances? Gairebé era millor creure en els mites sobre els déus que ser esclau de la predestinació dels físics; ja que aquells ens donaven l'esperança de poder commoure els déus mitjançant les ofrenes; el destí, en canvi, és implacable. El savi creu que val més ser assenyadament desgraciat que insensatament feliç; però és d'altra banda millor que en les nostres accions el bon judici sigui coronat per la fortuna.

Totes aquestes coses i d'altres semblants, medita-les i exercita-les dia i nit en el teu interior i en companyia d'algú que se t'assembli, i mai, tan despert com en somnis, la teva ànima no patirà torbació, sinó ben al contrari, viuràs entre els humans com un déu. Perquè no s'assembla gens a un mortal l'ésser humà que viu entre béns que no moren.»

Hom voldria ser Meneceu (a qui Epicur, d'entrada desitja "salut i alegria", en un encapçalament precís) i rebre aquestes orientacions: la carta és una promesa de felicitat, possibilitada per la pràctica de la filosofia. Hi ha dues referències a les divinitats, una al començament del fragment, l'altra al final, que hem d'entendre en el marc cultural de l'antiguitat, i no segons els paràmetres de la tradició cristiana que epistemològicament hem heretat.

Tenir "opinions piadoses envers als déus" no és altra cosa que entendre que aquests no interfereixen en

la vida humana, que no han de provocar temor, plantejament aquest ben estrany per a la majoria de les religions. Tan sols així, des del caràcter humà i únicament humà de la vida humana és possible la pròpia felicitat. I això significa també conèixer la finitud de la vida. Tot seguit, una exhortació a la mesura en la determinació dels nostres objectius, sabent que l'excés i l'ambició comporten una permanent insatisfacció. I finalment saber destriar quines són les coses que depenen de nosaltres i quines romanen fora del nostre abast. Aquest és el nucli de la saviesa del filòsof que assoleix el control de la vida pròpia, conscient dels seus límits però amo de la seva llibertat.

Cal notar com la llibertat és la clau de volta de la plenitud de la vida humana i com defuig d'una concepció rígida de la realitat, i de la determinació, per tant, de la mateixa per factors aliens.

Finalment, una exhortació a la meditació sobre aquestes qüestions, una invitació a la pràctica de la filosofia, que conté l'abans esmentada promesa de felicitat ("Que ningú, pel fet de ser jove no dubti a filosofar, ni per haver arribat a la vellesa no es cansi de filosofar. Ja que, per assolir la salut de l'ànima, mai no s'és ni massa jove ni massa vell"), que si bé s'ha sostret de l'espai polític no renuncia a l'element col·lectiu: l'amistat, amb aquell que se'ns assembla, és per Epicur una de les fonts principals de satisfacció, de tal manera que si bé la filosofia epicúria té un marcat accent individual, mai no és dissolent de l'espai col·lectiu.